

“KÜLTÜR VE UYGARLIK” ÜZERİNE*

Metin Bobarođlu

Kültür, Aristoteles’in tanımladığı gibi, bilgilerimizin alışkanlıklara dönüşmesi demektir. Bu alışkanlıklarımız artık bilinçli değildirler, bilinçdışı bellekte dururlar. Doğa olayları, ebeveyn davranışları gibi toplumsal görünüşlerle karşılaştığımızda, bilinçli olarak tasarlanmış, zihinsel, hesaba katılmış bir değerlendirme sonucunda yapıp etmelerimiz değil, uyarılara reflektif, gayri ihtiyari, irade dışı cevaplar bizden davranır. Bu, kültürün dışavurumudur. Kültür, alışkanlıklarımıza sinmiş ve alışkanlıkların algısal aktarımıyla nesilden nesile geçen olgulardır. Uygarlık ise tamamen bilinçli; kendi projelerimiz, planlarımız ve rızamızın olduğu şuurlu bir yapılanma anlamına gelir.

***

İnsan içine doğduğu kültürü farkına varmadan giyinir; farkına vararak giyindiği ise uygarlığa aittir. Çocuklukta gelenek ve görenekler farkındalısız bir biçimde alışkanlıklarımıza katılır. Bir toplumun kültür kalıpları özdeksel olmayıp eşyalar, insanlar, davranışlar ya da heyecanlardan oluşmuş değildir. Kültür bunların örgütlenmesidir; ama bu örgütlenme bilince ait bir örgütlenme olduğunda, bilinçli kılındığında, artık ona kültür değil “kültür bilimi” diyebiliriz. Kültür bilimi, insanoğlunun sahip olduğu, işlediği, hayatına kattığı maddi-manevi her ne varsa, onların arkatasarda –bilincin arkasında– gizli örgütlenmesinin farkına varılmasıdır.

***

Alışkanlıklar değil yöntemler söz konusu olduğunda uygarlık vardır. Uygarlık yöntem üzerine kuruludur, kültür ise alışkanlık. Bilinçli davranışlarımız genellikle yöntemli olanlardır. Günlük yaşamımız içinde yöntemli bir iş yapıyorsak o bilinçlidir. Onun dışındaki bütün yapıp etmelerimiz neredeyse alışkanlıkların içinde hallolur. Bilinçli davranışlar insanı yorar, zihinsel yorgunluk yapar; yöntemli çalışanlar çok yorulurlar. Köylülerde kültür ağırlıklı bir yaşam vardır; kentlilerde ise uygarlık ağırlıklı, daha çok yöntemli düşünmeye yönelik, bilinçli bir yaşam vardır. Köylü dingindir, kentli ise sürekli savunmadadır. Bilinç tehlike karşısında lazımdır ve tehlike yoksa bilince ihtiyaç yoktur. O halde uygarlık, Freud’un dediği gibi, huzursuzluk yaratan bir olgudur.

***

Kentin altyapısı pazardır ve kentte pazar yeri kalıcıdır. Burada yapılan alışveriş –maddi takaslar– aynı zamanda farklı alışkanlıkların, duyguların, inançların da takas edilmesine, tanışmasına, paylaşılmasına, değerlendirilmesine olanak tanır. Orada insanların kültürlerinin de birbirleriyle olan ilişkisinde birtakım değerler paylaşılır. Kent bir örgütlenme biçimidir, ama sadece bilinç, akıl, rasyonun egemenliği değildir pazar yeri ile başlayan. Orayı hukuksal

* Metin Bobarođlu’nun 6 Kasım 2012 tarihli “Uygarlıklar Arasında İnsan” başlıklı konuşmasından derlenmiştir.

düzenleme ile kurallar altına almaya çalışan insan aynı zamanda da birbiriyle ilişkiye girer. Eşyalar aracılığıyla değil, doğrudan doğruya birbiriyle ilişkiye girer ve işte o zaman ortaya kendini bakıma alan insan çıkar. Bakım burada kültür anlamındadır; kültürlü insan bakımlı insandır. O kadar ki estetik kaygı taşıyarak üretir ve giyinir. Bu, giderek uygarlığın kültürü dönüştürmesidir. Uygarlık yani kentlilik kültürü rafine eder, onu işler.

***

Kültür insan-doğa ilişkisinden doğar, uygarlık ise insan-insan ilişkisinden. İnsanlaştırılmış doğa kültür demektir. Doğayı işlemek insan ilişkisinden doğar; doğayı dönüştürmek için iş bölümü ve iş birliği toplumsallığı yaratır. Uygarlığın kökü insan ilişkilerinden yani ihtiyaçtan doğar; insani gereksinimler bize doğayı işletir ve onu dönüştürürüz, insani ilişkilere sokarız. O zaman, pazar yeri kurulmadan önce aslında pazar yerinin modeli kurulmuştur: insan ilişkilerindeki iş bölümü ve iş birliği pazar yerinin ta kendisidir. Onun örgütlü büyük toplulukları bir araya toplayan biçimi de kenttir. Kültürden uygarlığa geçiş bir farkındalık olgusudur. Farklı kültürler, farklı alışkanlıklar kendi benliklerinin farkına ancak karşılaştıklarında varırlar. Başka bir kültürle karşılaşmadan kültürümüzün farkına varamayız.

***

Kültür baskıları, kültür şokları travma yaratabilir ve bilinçdışı hareketler ortaya çıkartabilir. İnsan şuurdan, uygarlıktan gerileme (*regresyon*) yaşadığı zaman kültürün içine gider. Ancak kültür çok masum bir şey değildir; kültürün örgütlenme süreçleri özellikle tarih öncesi dönemlerden geldiği için çok vahşi içselleştirmeler oluşmuştur. İdeolojik bir tasarımı, bir projeniz varsa ilk gerileme inancadır. İnançlarımız sarsıldığında, kuşku doğduğunda, onlara artık güven duyamadığımızda sığındığımız yer ise etimiz (*flesh*) yani ırktır. İnançlarımız bizim hayallerimizdeki gibi çıkmayınca, sarsıntıya uğrayınca geriye mevzileniriz. Pazar yerindeki karşılaşmalar çatışma ve uzlaşmayı da beraberinde getirir. İnsanlar dayanak istedikleri, kendileri için fedakârlık istedikleri zaman bunu kimden isteyebiliyorlarsa uygarlık o düzeyde kurulmuştur.

***

Kültürde bir arada yaşamının tözü töredir, uygarlıkta ise hukuktur. Kent yaşamı kurulurken birtakım kurallar konulmuştur ve bu kurallara uyulması istenmiştir. Kente göç ederek ister iş ister yerleşmek için gelen kişi artık “Benim törem böyledir, ben o töremi burada sürdürürüm” demek gibi bir lükse sahip değildir. O kentin hukukuna, kurallarına boyun eğmek zorunda bırakılmıştır ve bu da bir baskı unsuru olmuştur. Kültürden uygarlığa geçiş rahatlıktan, konfordan baskıya ve huzursuzluğa geçiş gibidir; Freud bunu böyle okur.

***

Kentin ritüelik dönüştürücü gücü vardır, ancak kent nüfusundaki nicel çoğalma kentin ritüelik dönüştürücü gücünü kırar. Ritüeller sadece mabetlerde yapılmaz; hatta mabetler kent modelidir. Kent kurgularında merkeze bir ilke alınır ve onun çevresinde örgütlenmeler olur. Pazarın merkeze alınması mutlak değildir, daha sonra bu pazar yerinin kültürün içinde rafine

edilirken geçirdiği boyutlar değişmeye başlar. Pazar yerindeki alışkanlıklar, insanların birbirlerine güvenme noktasında ele alındığında ortaya inanç çıkar. Pazar yerindeki alışverişler akıl işidir, ama güvence sağlamak inanç işidir. Güvenceyi artırmak için bu kez ahlâk devreye girer. Pazar yeri etrafındaki yerleşik ahlâk töreyi oluşturur; bu nedenle töre, uygarlığın üzerine inşa edilebileceği bir vaat edilmiş ülkedir (*promised land*) ama toprak değildir. Töremiz bizi dünyanın neresinde olursak olalım birlik altında tutar ve bu töre, o ahlâki ilişkiler, o pazara katılan, o alışverişe giren insanları dönüştürür. Bu dönüştürme ritüel bir güçtür; ahlâkın kabul edilmesi ile ilgilidir, inisiyatiktir. O zaman ilkeler, kavramlar bu ahlâk çerçevesinde oluşur. Eğer güçlü, törel bir bağla merkez oluşmuşsa, o merkez gireni dönüştürür. Eğer uzlaşımsal bir bağla merkez oluşmuşsa, giren orada dönüşmez ama yerini bulur. Kozmopolit kentlerde göçler dönüştürücü değil yerini buldurucu, bir anlamda gettolaştırıcıdır. Kozmopolit kent çok uluslu bir ortamdır, oraya giden herkes kendine güvenilir bir yer bulur.

***

Kültür zanaatla özdeşleşir, uygarlık sanatla. Kültürün sanatı olmaz, kültürün zanaatı vardır ve zanaat de incele incele nitelik değiştirerek sanat olur. Zanaatta töz dışarıdadır, o dıştaki tözü işleriz. Sanatta töz tinseldir, ona dışarıdan malzeme giydiririz. Dolayısıyla, uygarlık bu anlamıyla tinsel bir olgudur; zanaatla hiç örtüşmez. Zanaat sanatı yani tini görünür kılmanın aracıdır. Bir düşüncemiz varsa bu düşünceyi duyuların önüne koymak için zanaatı kullanırsınız, ama zanaat sizi sanata götürmez. Kültür zanaatla inceltir, sanatla işlenerek uygarlığa katılır. Zanaat onun sadece teknik araçlarıdır, yönteminin araçlarıdır.

***

Kültür yaşanır. Alışkanlıklara sinmiştir demek yaşanır demektir. Kültür yaşanır, uygarlık öğrenilir. Uygarlıkta öğrenme ve öğretme vardır. Uygarlığa ait öğrenilen bir değer yaşama aktarıldığında kültür haline gelir. İnsan kültüre maruz kalır ama kültürü üretir de. Kültür üretmeden varlık söz konusu değildir. Herkes kültürlüdür ve hiçbir zaman bir kültür bir diğer kültürden üstündür denemez; çünkü kültür değeri yaşama geçirme sanatıdır. Kültürde aşiretler, soylar, etnik aidiyetler, bir müddet sonra inançlar vardır. “Kimlerdensiniz?” Kültürün sorusu budur. Uygarlıkta ise aidiyetler değil birey söz konusudur. “Kimsiniz?” Uygarlığın sorusu budur. Birey, aidiyetleri ile değil eylemleri ile tanımlı olan kişidir. O zaman uygarlık bireye vurgu yapar, kültür topluma.

***

Kültür çoğu zaman usdışıdır. Uygarlık asla usdışı olamaz. Uygarlık doğrudan doğruya usun edimlerinin sistematığıdır. Uygarlık ustur; insan usu uygarlıktır. Uygarlığın tözü akıldır ve aklın ürünü olan hukuktur. Hukuk evrensel akıldır.

***

Şimdiki küreselleşme sürecinde kültür ulusaldır, uygarlık uluslararasıdır. Ulus devletlerden sonraki yeni yapılanmalar ussal bir uygarlık projesidir. Tekrar kültürel bir şemsiyenin, bir inanç şemsiyesinin altına girme çabası değildir.

***

Kültürde ritim olarak zaman kavramı, yani ritmik bir zaman olduğu için kültürde güven vardır. Onun zamanı ritmiktir; güvence vardır. Döngüsel zamandır, kendi üzerine döner. Ama uygarlıkta zaman rasyoneldir ve lineerdir, doğrusaldır. Ritmik değildir, kendi üzerine dönmez. Rasyonel zaman, üretim birimleri ve ilişkileri zamanıdır; sanayi ile ortaya çıkmıştır. Sanayiye kaldırırsanız rasyonel zaman diye bir zaman olamaz. Toprak işlerken rasyonel zaman olmaz; orada ritmik, döngüsel zaman vardır.

***

Kültür ile uygarlık arasında insan tanımını her türlü kavram üzerinden yeniden inşa etmek zorundayız. İnsanı zaman kavramı ile tanımlarsak, felsefi olarak değil ama antropolojik olarak şunu diyebiliriz: İnsan mekândan zamana geçmiştir. Mekândan zamana geçen aynı zamanda kültürden uygarlığa geçen demektir. Mekândan zamana geçiş, kültürden uygarlığa geçiş, beşeriyetten insanlığa geçişdir. Töreyle belirlenmiş olana “beşer”, hukukla belirlenmiş olana “insan” diyoruz. İnsanın uygarlıkla ilişkisi bu bakımdan her zaman gerilimlidir.